

Arba, katere form je iz Vodnikovega časa.

Narodna noša na Škofjeloškem nekoč in danes

*Imam oblačilo domačga padvána,
ženica pa krilo iz prarga mezlána:
se sveti na lice ko pih moj škrlát
nje šapelj, iglice, nje moderc je zlat.*

*V. Vodnik
Zadovoljni Kranjec*

Z načinom oblačenja na Škofjeloškem so tesno povezane številne obrti, ki so bile na tem območju vsaj od 13. stoletja dalje zelo razširjene, na dobrem glasu po svoji kvaliteti in kot izdelovalke materialov, namenjenih izdelovanju oblek tudi zelo pomembne za razvoj oblačilne kulture na tem področju.

Ena najstarejših obrti na loškem ozemlju je bilo tkalstvo. Lan je v urbarju omenjen že leta 1291.¹ Za kranjsko gospodarstvo je bilo še v 18. stoletju značilno, da

*Družina Ivanke in Janeza Kozjek, slikana okrog leta 1945.
Od leve proti desni:
Zala, Ivanka (v naročju drži Ivanko),
Janez, Janez (v naročju drži Jožeta), Marija.*

-dežela visi na niti in vozu- Središče kranjskega platnarstva je bilo prav na freisinškem loškem gospostvu, saj je na tem območju imela skoraj vsaka kmečka hiša stavbe. Platnarska obrt torej ni bila omejena samo na mesto, ampak tudi na podeželje. Domačega prediva je velikokrat zmanjkalo, zato so hodili ponj na Koroško. Platno so uporabljali za lastne potrebe, ga prodajali na domačih sejmih in izvažali.² V 18. stoletju so skoraj na vseh kmetijah v loškem gospostvu izdelovali platno. Hermann pripoveduje, da je gospodar pozimi svoje ljudi zbujal ob treh ali štirih zjutraj, nato so začeli presti in tkati. Hlapci so tkali, otroci in ženske so predli, gospodar pa je odmotaval, kar so napredli. Vse delo so opravljali v enem prostoru, imenovanem *-hiša-*, ki je navadno imel šest oken, tako da je zagotavljal dovolj svetlobe za to delo. Ob večerih so se prebivalci posameznih hiš med seboj obiskovali: predice so s seboj vzele svoje orodje in med obiskom nadaljevale delo, ki je trajalo pozno v noč. Da je čas hitreje minil, so si ga krajšali s petjem in pripovedovanjem.³ Pomen nekdanjega platnarstva na Loškem pride do pravega izraza šele ob podatku, da je kranjsko platno v tem obdobju predstavljalo 2/3 celotnega izvoza platna vseh avstrijskih dežel prek Trsta. Po kvaliteti so razlikovali tri vrste lanene preje. Fino prejo, katere je bilo najmanj, so imenovali tinšica ali tančična preja, srednje kakovostna preja je bila ohlanična preja, tretja vrsta preje pa je bila navadna, groba ali hodnična preja. Izvažali so le srednje in navadno platno (ohlance in hodnik). Da bi se kvaliteta domačega platna še izboljšala, je kranjski komerčni konsenz, v obdobju od 1740 do 1762, skušal uvesti sejanje lanenega semena iz Livonske in želel, da bi na državne stroške nekaj strokovnjakov s Češke poučevalo na loškem gospostvu. Do uresničitve tega načrta ni prišlo, ker osrednji urad ni odobril potrebnih sredstev.⁴ Trgovina s platnom, ki je bila v 18. stoletju v največjem razvetu, je kasneje vztrajno padala. Če so v tem stoletju za izvoz namenili od 20 do 25 visoko naloženih parizarjev mesečno, je bil leta 1872 za izvoz namenjen le po en voz platna na mesec.⁵

Ob platnarstvu se je od sredine 18. stoletja razvijala tudi barvarska obrt. Barvarji so naravno platno barvali in nanj tiskali različne vzorce. Iz pomočniške knjižice Jurija Pokorna (1800–1875) je razvidno, da so v njegovem času platno barvali z naslednjimi barvami: vinskordečo, roza, češnjevordečo, kavnorjavo, oranžnorumeno, lila,

*Reteška dekleta
v narodnih nošah,
okrog leta 1925.
Od leve proti desni:
Minka Starman
(Žnidarjeva, voj. 1896),
Neža Rant (Matičkova,
voj. 1900),
Marija Križaj
(Šovinčeva, voj. 1899),
Marija Starman
(Zargarjeva, voj. 1904),
Frančiška Avguštin
(Matevževa z Godešiča,
voj. 1890).*

srebrno, ki vleče na rdečo in vijoličasto. Modne barve za bombaž pa so bile drap, jabolčnozelena in siva. Od srede 19. stoletja je pridelovanje lanu pričelo upadati. Ročno delo je nadomestilo strojno. Barvarji so imeli vedno manj dela, kljub temu, da so se namesto z barvanjem platna več ukvarjali z barvanjem in tiskanjem bombaža. Najbolj priljubljene so bile modre rute in predpasniki z rožicami ali pikami.⁶

Ker je bil človek nekdaj še bolj izpostavljen mrazu kot danes, saj so se pozimi številni možje ukvarjali s tovorništvom, ni čudno, da je bilo v Škofji Loki zelo razvito krznarstvo, ki se omenja že v 13. in 14. stoletju. V 15. stoletju se poleg krznarjev omenjajo tudi krojači, čevljarji in usnarji.⁷ V skladu s celovskimi pravili krznarjev in čevljarjev po podeželju loškega gospostva ni bilo dovoljeno prekupčevati s kožami, marveč so jih morali izdelovalci prinesiti v Loko in dati na prodaj na trgu.⁸ Pravice krojaškega ceha je leta 1457, kot prvi potrdil freišinški škof, Janez. Dve leti zatem je podobne pravice potrdil še krznarskemu cehu. Sredi 18. stoletja je bil v Škofji Loki zastopan tudi strojarski ceh. Vsi naštetih obrtniki so skrbeli le za potrebe mesta in najbližje okolice.⁹ Število usnarjev je sčasoma upadalo. Če je bilo v 17. stoletju v Škofji Loki 34 usnarjev, jih je bilo v 18. stoletju 26, v 19. stoletju pa le še 23, od katerih je bilo 15 usnarjev, sedem krznarjev in en irhar.¹⁰ Usnjarska obrt je, v širšem pomenu besede, obsegala usnarje, ki so izdelovali spodnje in zgornje usnje, krznarje ali kožuharje, irharje ter mehovarje ali bumbarje, ki so strojili mehove.¹¹

Poleg ostalih obrti, ki so pripravljale material za izdelovanje oblek, so bili v Škofji Loki v ceh organizirani tudi klobučarji,¹² ki so izdelovali poleg klobukov tudi klobučevinaste čevlje, škornje in copate.¹³ Klobučarski izdelki so bili izdelani iz ovčje volne, dlake divjega ali domačega zajca in goveje dlake.¹⁴ Klobučarska obrt je dosegla največji razmah v 19. stoletju, nato pa je pričela propadati.¹⁵ Ob pregledu naštetih obrti bi lahko rekli, da je človek iz Škofje Loke lahko nekdaj prišel obut in oblečen od nog do glave.

Retečani v narodnih nošah, slikani v Selcrah na slobodu narodnih noš, okrog leta 1935. Od leve proti desni – prva vrsta:

Marinka Arguštin (Jamnikova), Ivan Kušar (Krivčev), Tončka Arguštin (Jamnikova).

Druga vrsta: Štefka Jenko (Fikova), Lojzka Kušar (Krivčeva),

Ivanka Arguštin (Rbičeva), Milka Kermelj (Mlinarjeva). Tretja vrsta: Pepca Šubic (služila pri Sovincu),

Anton Kermelj (Mlinarjev), Francka Krajnik, Milena Šubic (služila pri Sovincu).

Frane Pokorn je o značaju Ločanov zapisal naslednje misli: *«Ločani so v obče verni, pa zgovorni. Značaj jim je trdo gorenjski, binarstva ne poznajo. Svojih navad ne premene hitro. Tudi gorenjski ponos imajo, zato pa moraš biti izbirčen v govorjenju, da jih ne razžališ. Narave so krepke in zdrave. Radi se šalijo in se znajo v družbi jako dobro dortipno zabavati. Loška dobrotljivost je sploh znana... Revežu radi pomagajo.»*¹⁶ Čeprav so se prebivalci posameznih območij razlikovali med sabo po določenih navadah in značaju je bila obleka Kranjcev po Valvasorju večinoma povsod enaka: *«Povsod nosijo črne, zgoraj nekoliko zožujoče se klobuke ... Suknjiči so jim različni, zakaj ponekod hodijo v kratkih suknjičih ali kazakih (daljše vrhnje oblačilo za čez blače ali krilo) in v blačab iz sivega in grobega sukna, navadno pa nosijo dolge jopiče iz črnega blaga, ki se imenuje loden. To je zelo navadno, grobo in debelo sukno, ki se povsod na Kranjskem izdeluje na kmetih.»*¹⁷ Za hlače so včasih uporabljali tudi zelo fino sukno, nosili pa so tudi čedne nogavice in čevlje. Tovorniki so bili obuti v črne škornje, prepasovali pa so se s črnim, usnjenim, za ped širokim pasom in sicer ne nad suktnjo, ampak pod njo, torej le prek srajce. Drugi pa so za pas uporabljali širok rob ali pa konec kakšnega blaga. Poleti so moški nosili bele ali črne platnene hlače in srajco z okroglim ovratnikom, V poletnem času so namesto usnjenih čevljev nosili cokle.

Ženske so v Valvasorjevem času na glavi nosile peče, *«to so lahne tančice, narejene iz drobno tkane niti in tankega platna»*, skozi katerega so ponekod potegnili z iglo niti, da bi peče ostale čisto nabrane. Peče so bile dolge poldrugi vatel (dunajski vatel: 77,3 do 77,8 cm). Na glavi so si jih ženske tako spretno zložile, da je bilo na sredi videti, *«kakor bi zgoraj bilo čisto drugo platno»*. Krilo z životom je krasil moder, štiri prste širok pas, ki je bil zelo debel in trd, čezenj pa je bil sklepanec.¹⁸ Krilo je segalo visoko nad želodec, kjer je bil nanj prišit život. Le-ta je bil iz raznega navadnega blaga, prav tako krilo, le da je bilo to drugačne barve ali pa iz črnega platna. Okrog vratu so si ženske tudi poleti zavezovale bel platnen robček, namesto krila pa so nosile haljo iz belega ali črnega platna. Nogavice so bile največkrat rdeče ali bele. Obute so bile v čevlje, ponekod v bele škornje. Pozimi pa so se grele v kratkih kožuhih.¹⁹

Posebnost kranjske noše je devetdeset let kasneje, leta 1780, prevzela B. F. Hermann, ki trdi, da se v tem delu avstrijske monarhije nobena noša ne odlikuje bolj kakor kranjska. Krilo je bilo v tem ob-

Ana Kermelj (1918–1996), Mlinarjeva.

dobju iz zelenega, rjavega ali črno barvanega mezlana (tkanina iz lanene osnove in volnenega votka), bilo je močno nagubano in spodaj obrobljeno z modrim trakom. Predpasnik je bil iz belega platna.²⁰ Ženska obleka je bila *preprosta, snažna in zelo mična*. Lase so dekleta in žene spletale v kiti, ki so ju, če sta viseli navzdol, okraševale z rdečim traktcem, povečini pa so kite ali pa tudi lase ovijale okrog medeninastega obroča, ki je bil na čelu pritrjen z ozko čelno prevezo iz črnega žameta. Črna preveza, imenovana šapelj, je po Hermannu izredno poudarila belo barvo obraza. V nekaterih predelih je bil ta žametni venec širok od štiri do pet prstov, zadaj je bila nanj obešena zlata pena. Pri dekletih, ki so za razliko od šaplja nosila avbo, so kite visele navzdol. Številna dekleta in vse žene so nosile platneno avbo, tako da ni bilo videti las. Na tej avbi je bila čez teme položena široka čipka, nabrana v številne majhne gube, čeznjo pa položena zlata porta, trak ali drugo vezenje. Čez takšno avbo, ki je bila brez drugega okrasja, so žene nosile belo ruto (pečo), ob slabem vremenu in na soncu pa so se z njo pokrivala tudi dekleta.²¹ Okrog vratu v tem obdobju ženske niso nosile ničesar. *«Na telesu je dolga srajca brez rokavov. Ta je iz močnega platna in sega zvečine, zlasti v Alpah, palec izpod črnega krila ... Šele čez to oblačilo pride, čemur pravijo srajca in ima široke rokave in manšete, na katerih so pogosto grobe čipke. Takšna srajca, ki sega samo čez želodec, je tako oblikovana, da je nabrana v nešteto majhnih gub in prav vzdiguje lepe prsi. Ob vratu se zapenja z barvanim srajčnim gumbom, na prsih pa, zato da se onemogoči vsaka predržnost, z okrašeno kljukasto iglo; da se ta potegne iz srajce, sta potrebna znanje in prilžnost.»*²² V istem času so si po Hermannovemu opisu nekatere ženske zapenjale srajco s tremi ali štirimi zaponkami iz medeninaste ali srebrne žice, obrobljenimi z nepravimi kamni, zlato peno in oblikovanimi v neke vrste vrtnico.²³ Gornja polovica srajce je bila pri ženskah izredno drobno nagubana, rokavi pa obrobljeni s čipkami in manšetami.²⁴ Nasploh je bilo za to področje značilno, da je bilo nagubano vse: nogavice, predpasnik, krilo, srajca in avba. Tako A. Linhart,

Sklepanec, star okrog 150 let, ima zanimivo zgodovino. Njegova prva znana lastnica je bila Margareta Kuralt (roj. 1859, Lukova). Sklepanec je nekaj let po poroki z Antonom Kuraltom podarila svojemu bratu Janezu Kuraltu (Kurortovemu). Janezova žena se je po njegovi smrti poročila s Francem Bertoncljem in se preselila v kajžo, poleg Kurortovine. Sklepanec brani njen vnuk, Stanko Bertoncelj. Foto Štefan Pauli.

leta 1791, pravi: *«Sloranke še vedno ljubijo vse, kar je obrobljeno, nagubano in nabrano ... Zdajšnje krilo, avba, srajca na rokavih in prsih ter nogavice imajo polžke in so nabrane v gube.»*²⁵

Steznik je bil največkrat izdelan *«iz črne svile, včasih pa tudi iz drugače barvanega blaga. Steznik je na vseh šivih in robovih obšit s portami ali svilenimi trakovi. Spredaj je zavezan z rožnatim trakom. Na ta steznik je prišito črno ali rjavo, v številne majhne gube nabrano krilo iz mezlanka, to je s steznikom eno oblačilo. Spodnji rob takšnega krila je zmerom obšit s pravišnim trakom ali trakom iz modre svile. Predpasnik je tudi črn in je obrobljen z dva prsta širokim*

trakom. Okoli telesa je pol palca širok usnjen pas, ki je okovan z rumenimi ali belimi kovinskimi žeblički; zaponke na njem so pogosto srebrne, včasih posrebrjene. Del tega pasu sega čez meča in na njem visi zaprt nož. Pasovi, kakršni so se nekoč nosili in se še včasih nosijo, so okoli telesa oblikovali neke vrste verigo.⁴⁸

V obdobju pred letom 1788 M. Pohlin piše, da so se ženske prepasovale s sklepanci ali okovanimi pasovi.⁴⁷ Usnjeni pasovi so bili široki dva prsta in na gosto okovani z medeninasto in kositrno pločevino, pogosto pa tudi obrobljeni z nepravimi kamni in steklenimi ploščicami.⁴⁸ Volnene nogavice, ki so bile nabrane v številne gube, so bile rdeče barve. Ženske so bile obute v čevlje, ki so imeli majhne in ozke pete in so bili spredaj zavezani z rdečim trakcem, redkeje pa tudi v škornje.⁴⁹ Ko se je ohladilo, so ženske čez obleko nosile črno, na vseh robovih prav tako s črnim blagom obšito in rdeče podloženo vrhnje oblačilo. Poleti so bile oblečene v belo platno. Ta obleka je bila iz grobe spodnje srajce, ki je segala do meč, kratke vrhnje srajce, ki je segala čez želodec, majhnega predpasnika in bele rute na glavi.⁵⁰

Moška obleka se je od štajerske in koroške najbolj razlikovala po tem, da so bile volnene nogavice na splošno modro ali sivo barvane in zelo trdo zvaljane. Hlače pa so bile iz zelenega ali črnega mezlana. Kranjec je nosil pas iz volnenega rdečega ali modrega blaga, ki se je zavezoval s trakovi. Kranjski klobuki so bili največkrat iz črno barvane slame in okrašeni s širokim visečim trakom iz svile ali volne. Preprosti ljudje so zelo redko nosili polstene klobuke.⁵¹

V sredini 19. stoletja so po Kordeševem, Pokornovem in Sičevem opisu kmečki moški v Škofji Loki in okolici nosili srajco iz belega platna, ki je imela položen ovratnik, okrog vratu pa so imeli pisano ruto. Telovnik je bil škrlatast, pozneje baržunast, »rozasto nadičen; gumbi² ni bilo; srebrni gumbi, na gosto našiti, so bili sprva debeli, pozneje drobni, ob njih sta bili našiti zlati vrvici, pod eno teh vrvic pa se je telovnik zapenjal z zaponkami. V poznejši dobi so imeli telovniki namesto vrvic gumbnice.⁵² Hlače so bile navadno črne, izdelane iz irhovine ali celo iz črno barvanega domačega platna in so segale skoraj do pod pazduhe. Jopič je bil suknen,

Detajl rokava nagubane moške srajce s »kozo« v pod pazduhi, izdelek Marije Berce. Foto: Stefan Pavli.

kratek, modrikast (po Pokornu višnjevkast); najprej ni imel ne žepov ne gumbov, zato so ga zapenjali z zaponkami. Moški so bili obuti v škornje iz teletine, ki jih je bilo mogoče v nujni potrebi čez kolena. Krajci klobuka so bili glede na druge pokrajine precej ožji, izdelani iz dolgodlake volne. Krtačili so jih ob oglavju navzgor, gladko in do sijaja pa le zgoraj in na krajcih.⁴⁵ Trak na klobuku je bil navadno iz atlasa ali zameta. Izpod klobuka je visel po hrbtu pisan cof, možje pa so se pokrivali tudi s kapo iz polhovih kož, katere zadnji polkrožni del je bil kot naslonjalo višji od sprednjega »sedala«.⁴⁶ Pravi Ločan je na poti nosil čez ramo bisago, iz katere je, ko se je vračal domov, gledal greben za statve ali pa grablje. Tobak je kadil iz kratke pipe polževke. *«Po zimi se je oblačil v bel (dandanes je rjav) kožuh, ki je bil po hrbtu okrašen z različnimi vezenimi cveticami.»*⁴⁵

Dekleta so imela na Škofjeloškem v tri vogale prepognjene peče, zavezane okrog čela tako, da je vezen vogel prosto visel čez tilnik, ostala vogala pa so potegnili križema pod viseči vogel in ju na vrhu glave zavezala v t. i. petelinčkov greben. Poročeno žensko si od dekleta ločil po tem, da je imela pečo zavezano okoli brade, na vrhu glave pa je bil namesto grebena vozec z navzdol visečima koncema.⁴⁶ Za peče je bil še posebno primeren perkal.⁴⁷ Kordeš pravi, da je bila peča zavezana poletí zgoraj nad čelom, pozimi pa spodaj pod brado.

Avbe so v tem obdobju nosile le žene, na svatbi pa tudi nevesta in družica. Čelo avbe iz črnega baržuna ali črne svile je bilo okrašeno z zlatim ploščnatim in visokim vezivom. Čelo je bilo okrog in okrog obrobljeno z ozkimi belimi čipkami ali s trdim

*Goldensteinova
upodobitev kmečke
noše v okolici
Škofje Loke.*

Arba, izdelak Marije Berce. Foto Sandi Čufar.

bliščobe. Bogatinke so imele na njej mnogo čistega zlata.⁸⁹

Tudi srajčnik (ženska bluza z rokavi, navadno platnena) je bil izdelan iz finega perkala. Okrog vratu so bile nabrano prišite ozke čipke. Pod vratom je bil srajčnik zapet z malim belim gumbom, ali pa je bil zadrgnjen z belim trakom. Rokavi so bili široki. Ob zapestju je imel za dva prsta široke zapestnike (manšete), zapete z belim, pa tudi srebrnim gumbom. V poletnem času je bil srajčnik škroban. Rokavi so imeli položene, trdo polikane gube. Zapestniki so bili okrašeni z belimi vezeninami ali čipkami. Kordeš pravi, da so bili pod rameni in na koncu rokavov srajčniki okrašeni s samo na Kranjskem običajnimi, modrimi lanenimi obrobi. Ruta okrog vratu je bila svilena, rdeča ali rožasta. Na prsih sta bila oba konca rute prekržana in vtaknjena pod predpasnik. Krila so bila široka, pozimi sešita navadno iz treh pol temnomodrega sukna. Segala so do gležnjev. Spodaj je rob krasil za dlan širok baržunast pas. Poleti pa so ženske nosile krila iz temnozelenega, vijoličastega, rjavega ali granatnordečega volnenega blaga tibeta (vrsta volnene preje ali tkanina iz nje) ali iz kambrika (bombažna tkanina v platneni vezavi). Poletna krila za razliko od zimskih niso imela nobenih našivov, ampak ozke robčke, ki so segali skoraj do kolen. Modre je bil kratek in prišit h krilu. Prikrojen je bil iz enakega blaga kakor krilo. Spredaj je bil nekoliko izrezan.

Predpasnik je bil po dve poli širok, črn ali moder, svilen ali volnen in za približno štiri prste krajši od krila. Ob straneh in spredaj je imel prišite, dva do tri prste široke, tovarniške čipke. Privezan je bil

belim blagom. Izdelano je bilo iz belega, tanko nagubanega, finega, prosojnega blaga in podloženo s finim, gladkim rdečim perkalom ali taftom.⁸⁸ Na zadnji strani avbe je bila pritrjena pentlja iz pisanega svilenega traku. Konec traku sta po hrbtu segala skoraj do pasu. Avba je bila v začetku 19. stoletja okrašena z zlatimi našitki in precej draga, zato je prehajala iz roda v rod.⁸⁹ V 30. in 40. letih 19. stoletja je veljala od 8 do 40 goldinarjev. »Ljudem se je zdela prekrasna zaradi

Gorenjska narodna noša, izdelak Marije Berce. Foto Štefan Pavli.

zadaj s tankima trakovoma. V zimskem in jesenskem času so ženske nosile tudi jopič, ki je bil narejen iz blaga, ki se je ujemalo s krilom ali pa tudi iz drugačnega blaga. Rokavi so bili široki in so se zoževali proti zapestju. Tu so bili zelo ozki, zape-ti z zaponkami. Ob rami so bili nabrani. Okrog vratu je bil prišit za dlan širok, črn, baržunast ovratnik. Jopiče so ženske zapejale z zaponkami, najprej spredaj navzkriž, kasneje pa od vratu naravnost dol. Nekateri jopiči so imeli tudi spodaj ob robu prišit za tri prste širok, črn baržunast pas, ki je bil zadaj na sredini nabran.

Spodnja krila so bila bela, škrobana, likana. Spodaj so bila okrašena s širokim vezenim robom ali pa so imela prišita za tri prste široke čipke. Ženske so nosile po tri ali celo štiri spodnja krila. Članek z naslovom *Dopis starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim vnuki-nam* hudomušno pripoveduje: *«Spod pa nosi po troje in še več kikelj pošterkanih, da je kakor mravlja, zgoraj tanjka, spodej široka!»*¹¹ Pri hoji so se spodnja krila videla izpod krila in ker so bila škroba-sta, so prijetno šumela.¹² Spodnja krila so izražala tudi stopnjo premožnosti. Več jih

Z rdečo nitjo vezeno spodnje krilo, last Ivankke Miklavčič. Foto Štefan Pavli.

je dekleta imelo, bolj imenitno je bilo. Številna krila so pomenila, da je pri hiši dovolj platna.¹³ Dekle (ali žena) je bilo tako bolj imenitno in topleje oblečeno. Lepo izvezeno perilo je odražalo tudi dekletovo pridnost. Več je imelo navezenega, bolj cenjeno je bilo. Zato niso redka pričevanja, da je marsikatero dekleta pričakalo moža ob vezenju stanovanjske opreme in spodnjega perila.¹⁴

Nogavice so bile bele, gladko pletene in so se tesno oprijemale nog. Pozimi so ženske nosile črne, usnjene, precej visoke čevlje. Pete so bile srednjevisoke in ne preozke. Poleti pa so nosile nizke čevlje, ki so imeli spredaj v kotu zareze pritrjeno majhno črno svileno pentljo ali kokardo.¹⁵ Manj premožni si čevljev niso mogli privoščiti. Zato so bile vsakdanje obuvalo vaščanov cokle, čevlji so bili samo za nedeljo. *«Še v nedeljo smo se morali – vsaj poleti, takoj sezuti, ko smo prišli iz cerkve, in hoditi bosí ali obuti v cokle.»*¹⁶

Kot vedno so se navade oblaččenja spreminjale. V 40. letih 19. stoletja so bile tudi v Škofji Loki in okolici, namesto lanenih, že zelo razširjene moške in ženske praznične srajce iz bombaža.¹⁷ V slovenske dežele je s trgovanjem pričelo prihajati nemško blago, ki je bilo zelo tanko in zato za mnoge bolj praktično in tudi bolj imenitno kot domače. Mnogi so se jezili nad zamenjevanjem domačega platna z nemško tančico. Tako J. Metlar leta 1846 piše: *«Pesterna in pastarica, kerščenca in gospodinja, pastir, blapec in gospodar – bodisi pri delu, na polji ali pri domačih opravilih so vsi napravljeni, da bi skorej mislil, da more biti tukaj izvrstno bogastvo in premoženje ... Kar se nosi, je sama tanjčica. Nekdanja imenitnost kranjskiga platna je minula; zakaj? Lahko se odgovori: Obrajtano je bilo, dokler lepšiga nemškiga niso poznali: ko je to v deželo prišlo, se nihče več ni za domače pečal in nihče ni dalje*

*misli, kako bi se domače v enako versto s ptujim djalo. Sukno, kakoršno se je pred 50 leti nosilo, je predebelo, preburno, tanjko mora biti in gladkiga lica, in od kod se tako dobiva v deželo? Iz ptujih krajev. Svila (Žida), žamet, mušelin in berkalj pride za drage denarje v deželo: poznali niso naši spredniki teh rob, ki so v domačim bukovim suknu in v domačim platnu oblečeni hodili. Še moj rajski oče so mi plajš zapustili iz taciga sukna, kteriga so še pastir nosili, in pri poroki v njem bili, povedali so mi pa tudi, de so takrat pastirji imeli po 10 in več goldinarjev vedno v aržeti; zdaj je malo gospodarjev, ki zamorejo kaj taciga reči.*⁴⁸ Kljub temu velja, da so tuje sukno, platno in bombažno blago uporabljali pri izdelovanju številnih izdelkov, tako da je bilo od 30. let 19. stoletja razmeroma poceni. Kmetova obleka je bila celo dražja, če si jo je kmet izdelal sam, kot če jo je kupil.⁴⁹ Med nakitom in oblačilnimi dodatki so bili v 19. stoletju pri ženskah kovinski pasovi ali sklepanci, okrasni gumbi, igle in zaponke, pri moških pa dežniki in torbe.⁵⁰

Eden izmed razlogov, zakaj so se nove bolj udobne obleke hitreje prijele, je skrit tudi v dejstvu, da so ženske zaradi zaželenega vitkega pasu nosile steznike in zelo oprijete živote. Tudi moški telovniki so bili nekdanj tesno prilagajajoči se telesu. Vse skupaj ni bilo preveč udobno in ne zdravo. Že v 40. letih 19. stoletja so nekatere publikacije pričele svetovati manj tesno obleko. A. Baš navaja besedilo *Stoletne pratike devetnajstega stoletja* iz leta 1840, ki pravi: *»Oj, kako nespametne so tiste*

Domačini in okolišani v narodnih nošah, ob birmi, 15. junija 1969. Od leve proti desni – otroci: Andreja Homan, Bojan Križnar, Alenka Homan. Stojijo: Jože Miklavčič (B'nč), Ivanka Miklavčič (B'nčeva), Irana Zaletel, Kati Bitenc, Slavka Curk (Jovanova), Anica Križnar, neznan, Hilda Gal, Frančiška Košir, Anica Hafner, Matevž Zaletel iz Sutne.

Igralke igre,
ki je bila uprizorjena
v rešetkem župnišču
(pred letom 1918).
Druga v prvi vrsti je
Francka Arguštin
(Materžera, roj. 1890),
tretja je Pavla Tebornik
(Pelkora, roj. 1890),
četrta pa Polona
Arguštin
(Materžera, roj. 1898).

zderne dekleta, ki svoje ošpeteljne okoli vratu tako tesno zapenjajo, da vrat zabrenkne in so vse zabuhle v obraz!! ... Obleka, ki život pokriva, ne sme biti nikoli pretesna, ampak tako oblapna, da se kri po človeku brez vsega zadržka sprehajati, in život prosto razrašati more. Zdravju močno škodljivo je tedaj, trdo prepasovati se, in tesne modrce nositi, ki život prežmejo.⁵¹

Tudi F. Pokorn je leta 1894 opazil spremembe, ki so počasi, a vztrajno prihajale v kranjsko deželco. »Pred kakšnimi 15 leti si videl še kmečke neveste z dragoceno arbo na glavi⁵² in s srebrnim pasom prepasane, pa v lepo belih nagubanih srajčnikih in modrih tibetovih krilih prišedše k poroki. Pred 50 leti pa so še meščanke o prazničnih dnevih sploh hodile z arbo in srebrnim pasom nadičene v cerkev k službi božji. Sploh pa je bil nekdanj pri Ločankah jako v čisljih lepi beli kožuh po zimih, sicer pa temna sukničica in mezljanasto, t. j. na pol volmeno, na pol pa prejnato krilo ali raševina. Tudi jako močni, razno pisani cvilili, kakor so ga zvali, bil je priljubljen; s kratka: domača tkanina je bila v čisljih. Hčerina hči je nosila obleko svoje stare matere, pa je še ni raztrgala. Odkar je pa tovarniško ptuje blago prišlo med svet ... vsa omenjena obleka nežnega spola počiva upokojena le še pri kakih varčni mamici v shrambi, da ne uide iz spomina. Zlasti je obžalovati, da so izginile skoro do dobrega celo na kmetih gorenjske lepe snežnobele peče. Tudi ženski škornji, katerih spodnji del je bil iz črnega, zgornji pa iz belega usnja z zelenim obrobkom, izginili so iz navadne noše loških žena.⁵³

V loških hribih so novotarije najprej naletele na posmeh. »Na nogah sem rožljaj z dobro zažeblijanimi čerlji; meči pa sta tičali v sivih nogavicah, ki so segale do kratkih blačic, bingljajočih mi okrog nagih kolen. Vsej tej krasoti se je pridružil še temen suknič, zadaj narejen na ploh. Ni mi treba posebej povedati, da mi je čepel na glavi obrabljen in zasvaljkan klobuček, in sicer s krivci, kakor hribolazcu pristoje. Živel sem v prepričanju, da sem jako pametno, jako okusno in predvsem tudi jako praktično oblečen. Ni mi prihajalo na misel, da sem podoba, kakor v teh krajih morda še nikdar nastopila ni in katere velika smešnost prebivalstvu ne bo odšla. Vtisom smešnosti so naši pogorci jako dostopni! ... Takrat je opazila moje do kolen segajoče

nogarice – dolge nogarice je smela v pogorju samo ženska nositi – bingljajoče moje kratke blačice in moj od zadaj široki deski podobni suknjič, pa se je skoraj do tal sklonila, tlesknila z rokami in se nato začela na tak način smejati, da so ji kar solze tile po licih. Kakšen si vendar? Vsa Gora se ti bo smejala! Kdo more s takim boditi?«

Kljub temu so tudi tam peče že izginjale, nadomestile so jih rute. Tako je Meta v Tavčarjevem Cvetju v jeseni nosila: »svetlosivo kamrikasto krilce, na katerem sta se počez vlekla dva v zobce nabrana rumena trakova, da se je videlo, kadar je korakala, kakor bi se vili po kamriku dve rumeni kači. Okrog obraza je imela modro rutico, ki jo je bila pod vratom prav lahno zavozala ... Svetle lase si je bila prevezala s trakom iz črnega žameta, kar se ji je prav čedno podalo, skoraj še bolj nego glavnik iz rumene korvine, ki je gledal kot žareča krona izmed plavkastih kit. Mojo posebno pozornost je vzbujala zelenkasta surovo svilnata ruta, ki si jo je bila ovila okrog vrata.« Srajčni ovratnik je bil obrobljen z belimi čipkami, svilen ruta pa je bila pripeta za tilnikom in na prsih. »Kadar se je prestopala, so završala okrog Mete spodnja krila, in kadar je predaleč stopila, so se zasvetile nogarice in prikazali se čížemčki, prikladni vsaki gosposki nožici.«⁵⁴

Čeprav so bila oblačila kmečkih žena še dolgo izdelana iz domačega platna in sukna, so sredi 19. stoletja tudi kmetice pričele kupovati bombažno in svileno blago v modri, rdeči, zeleni in drugih barvah, z živahnimi cvetličnimi, progastimi, karirastimi in pikastimi vzorci. K črni obleki so ženske nosile industrijsko izdelane

tilaste⁵⁵ peče s strojno okrasno čipko in vezenino. Praznična oblačila so bila v tem obdobju izdelana povečini iz svile. Nogavic, klobukov, dežnikov in rokavic niso več izdelovali doma, ampak so bile izdelane serijsko. Volnene nogavice (rdeče, modre, rjave in sive) so tkali v Trziču. V 70. in 80. letih 19. stoletja se je način oblačenja poenotil, tako v prazničnih kot tudi delovnih oblačilih. Dvodelni obleki, ki je sestavljena iz krila na pas in oprijete jope z dolgimi rokavi, se je pridružila še enodelna obleka. Glave so si odslej pokrivalo s kupljenimi, svilenimi ali bombažnimi vzorčastimi rutami, ki so jih uvažali iz Trsta in Nemčije, peče pa so nosile le še za posebne priložnosti (svatbe, procesije, shode). Visoki čevlji so segali do gležnjev, nizki šolni s sponko pa so imeli srednjevisoko peto.⁵⁶

Dežnik je v slovanske dežele zašel razmeroma pozno, vendar je bil v 50. letih 19. stoletja zelo razširjen, tako da je

Kmečka žena v nekdanji noši, slikana v Retechah (pri Matičku) okrog leta 1930.

Reteška dekleta in fantje v narodnih nošah, med leti 1930 in 1935. Od leve proti desni: Štefka Norinc (Minčna), Johana Rant (Matičkova), Johan Jenko (Bognarjev), neznan, Štefka Porenta (Porentežera, nošo si je sposodila pri Petaču), Marija Debenec r. Bertomcelj, neznan, Ivanka Jenko (Fikova), Lucija Starman (Zargarjeva).

opazovalec lahko na Kranjskem videl »celo blapce orati z razpetimi dežniki.«⁵⁷ Prej so se ženske zoper dež ogrinjale z rjuho, moški pa s plašči ali pa so si glave pokrili s klobuki.⁵⁸ Novosti so vplivale tudi na vaško prebivalstvo. Nekatere je vse skupaj milo rečeno pričelo jeziti. »Merino in drage svilne rute obeša po sebi že kravarica, in tako zaslužek celiga leta za eno obleko potrosi! Roka za vile in grablje vstvarjena, dragi svilnati dežnik čez težko zlato arbo, ali čez tenjko s širocimi krajci obšito pečo razpenja! Ako bo vse to tako naprej šlo, kmalo bo tako dejleč prišlo, da bo kravarica v rokovicaх molzla in pastarica v svilnatih nogovicah za kravami letala! ... Ne rečemo, da bi ne smele ptujiga blaga celo nič kupovati in bi se mogle oblačiti le v domače izdelke ... ali med blagam, ki služi pošteni obleki, in med blagam, ki je oblačilo ošabniga napuha, kateri spodjeda tvo srečo vašo in potem tudi blagor domovine, je velik razloček!«⁵⁹

Ivan Tavčar pripoveduje, da so nekatera oblačila sčasoma ležala le še v skrinji. »Srajčnik – tudi to, za naše ženstvo tako karakteristično oblačilo je zagazilo v pozabo ... Skoraj med zadnjimi sta prišla Šimen in Luca. Ta je nosila pečo brez špic, nad obleko pa star, rjavkast raš, ki je bil spredaj na dveh mestih nazaj pripet, da se je kazala rdeča podloga. Bila je to vroča stara obleka za ženske in že tedaj precej redka.«⁶⁰

Vendar so se še konec 19. stoletja in začetek 20. stoletja ljudje ob velikih praznikih radi oblekli v praznično staro nošo, ki je kasneje postala znamenje slovenske identitete: ženske v široka krila s predpasniki, na glavah so kraljevale peče ali avbe, moški pa v visoke čevlje, telovnik ter temnomoder ali rjav suknjič. Tudi pisani kožuhi in kočemajke⁶¹ še niso izginili. Koblarjeva mati je imela precej lepih kril. *«Židanib in volnenib rut, veliko zimsko ruto za nedeljo in posebej za vsak dan.»*⁶² Najbolj dragoceni deli narodne noše so bila lepa ženska pokrivala, peče in avbe ter seveda zimski kožuhi, v katerih so se greli premožnejši vaščani.

Najpreprostejše, najstarejše in najbolj razširjeno pokrivalo je bila peča. Prve peče so bile trikotne in neokrašene, kljub temu pa se peča tudi v kasnejših obdobjih ni veliko razlikovala od prvotne oblike. V 19. stoletju je bila peča večji ali manjši kos kvadratnega blaga, ki so ga ženske trikotno preganjenega na razne načine polagale ali zavezovale. Največje peče so nosile ženske na Gorenjskem, Dolenjskem in Primorskem. Okoli leta 1838 so si dekleta na Škofjeloškem, kot je razvidno z Goldensteinovih upodobitev kmečkih noš, peče zavezovale na petelinčka.⁶³ Pri tem načinu zavezovanja so si ženske pečo prekrizale zadaj pod vezenim vogalom in zavezale vrhu glave na temenu. Pečo so si na petelinčka vezale predvsem poleti. Spredaj je bil vrat prost, ker so bili vogali za zavezovanje prekrizani okrog tilnika in zavezani na temenu, bodisi na vozle s pentljo ali z dvema pentljama. Po mnenju nekaterih poznavalcev se je zavezovanje peče na petelinčka pojavilo sredi 19. stoletja, ženske pa so ga dosegle tako, da so vogale in čipke škrobile, petelinčka pa so, potem ko je bila peča že zavezana, pritrldile na glavo še z nekaj šivi in iglami. Predvsem tilaste

Poročno slatje Antona Kavčiča (Žerovčevega) in Franice (roj. Jenko, Omejčeve), 18. junija 1828, na katerem so si nekatere žene nadele peče.

peče, ki so se pojavile kmalu po letu 1850, so bile za tako vezavo posebej primerne. Ženske v okolici Škofje Loke so nosile peče, ki so bile na enem vogalu belo vezene in obrobljene z vezanimi zobci. Sestavni deli vzorcev so tudi pri pečah rastlinski in geometrijski. Roža alpske, predvsem gorenjske peče, je sestavljena iz stiliziranih cvetov različnih cvetlic. Enaki elementi kot rožo sestavljajo tudi borduro, večkrat so jim dodani stilizirani stebelni listi. Ženske so si peče pokrivala samostojno ali pa skupaj z avbo, na Koroškem pa so si čez avbo, pečo in čelni trak, pokrile še klobuk.

Vsaj do 70. let 19. stoletja so peče predstavljale enega izmed najdragocenejših kosov deklaške bale, ki je glede na bolj ali manj bogato vezenino pričal o življenjski ravni neveste. Premožna kmetica je, po navedbi Marije Makarovič, prinesla k hiši tudi po dvanajst peč.⁶⁴ Ob koncu 19. stoletja so peče nosile le še nekatere starejše ženske. Družice in tete

Dekleti s pečama, slikani okrog leta 1930, pred retoškimi župniščem.

so peče kot pokrivalo za posebno priložnost nosile na svatbah in procesijah.⁶⁵ *«Vsa vas se je razgibala. Tete, botre in sosede so odprle stare skrinje, pregledovale peče, široko srilene črne predpasnike, brisale z mehкими krpami srebrne sklepance in presojale ali bi bilo treba kaj oprati in na novo zlikati. Najstarejše so segle po snežnobelih kožubih, z rožami na brbtih in s črno jagnječevino obšitih. Dekleta družice so poiskala avbe. Čelniki avb so bili okrašeni s težkim zlatom. Že tretjemu rodu so bile na voljo za slovesnosti.»*⁶⁶ Po poroki so ženske za na svatbo *«zamenjale peče s tržaškimi sriljenimi rutami. Prinašali so jim jih vozarji, ki so prevažali blago od morja v nemške dežele. Vsaka ruta je stala pet goldinarjev in nekaj grošev.»*⁶⁷

Zaradi bogatega vezanja so avbe in peče prehajale iz roda v rod. Tudi zato so se do danes ohranile v večjem številu kot druga, skromnejše vezena pokrivala in oblačila. Peča je bila izrazito pokrivalo zakonskih žena, vendar se je ta pomen kasneje izgubil. Bogastvo vezenin na pečah se je razlikovalo glede na pokrajine in premožnost njihovih lastnic. Najlepše peče izvirajo z gorenjskih kmetij. Avbe, ki so se v kmečki noši pojavile šele proti koncu 18. stoletja, predvsem na Kranjskem, Koroškem in delu Štajerske, imajo čelnike iz brokata ali pa vezene z zlato, srebrom ali črno nitjo. Vzorci so povečini cvetlični, ostali motivi, kot npr. jelenčki, petelinčki, heraldični orel in Kristusov monogram, pa so redki.⁶⁸

V zadnjih desetletjih je pečo tudi pri narodnih nošah skoraj povsem izpodrinila avba. Čeprav so avbo na Slovenskem že v 16. stoletju nosile ženske vseh stanov,

vsaj do druge polovice 18. stoletja ni bila zelo razširjena. V mestih jo je nadomestila renesančna avba, saj je bila konec 17. stoletja peča pri meščankah že precej zastarela. Renesančna avba se je obdržala po mestih še v začetku 18. stoletja. Tej mali avbi je zelo podobna zavijačka, t. j. trioglat kos belega blaga, ki ima na sredini preganjen vogel navznoter, ob nastalem robu pa je našit form oz. čelnik, ki je zlato ali belo vezen ali svilen. Kot pri avbi, ga na vse štiri strani obdajajo čipke.⁶⁹ Zadaj je bila zavijača z globokimi gubami stisnjena, da je dobila lepo obliko, ki se je prilegala glavi. Viseča vogala sta se zavezovala. Gube zadaj so bile povečini pritrjene z modrim trakcem, kakršnega so uporabljali za obrobjanje rokavov in moških srajc.⁷⁰ Male avbe oz. avbe zavijače, so se v kmečki noši pogosteje pojavljale v drugi polovici 18. stoletja. Najverjetneje so avbe sprva nosile le premožnejše kmetice, ki so posnemale meščansko modo. Proti koncu 18. stoletja pa so se ob malih avbah že pričele pojavljati avbe z vrhom, ki so jih ženske nosile, bodisi poleg malih avb ali pa so male avbe nadomestile z večjimi. Velike avbe so imele za razliko od ploskega, iz blaga narejenega, povečini nepodloženega vrha, ki je značilen za male avbe, krožnikast ali grebenast kolobarjast vrh.⁷¹ Le-te se niso več zavezovala zadaj, marveč so imele trdo oglavje iz lepenke, ki je bila nekdanj okrašena s cvetličnimi vzorci ali rdečo podlogo. Danes izdelovalke podlogo avb prevlečejo z roza blagom, tega pa s svilenim etaminom, ki ga same nagubajo. Trak, ki s pentljo krasí zadnjo stran

Avba, izdelek Ivanke Kozjek. Foto Štefan Pavli.

avbe, prihaja s Češke.⁷² Visoke avbe so bile praznično pokrivalo premožnejših kmetic (predvsem na Gorenjskem in Dolenjskem), medtem ko so za vsakdanje, delovne dni uporabljale peče ali male avbe.⁷³ Ivana Kozjek pripoveduje, da je imela nekoč v Zgornji Besnici avbo le ena kmečka hči, nekaj žensk pa je imelo avbe in zavijačke.⁷⁴

prav tako bleščice za avbe, ki so jih pošiljali prijatelji in sorodniki iz Amerike, Kanade, Italije, Švice in še od kod. Pomanjkanje je bilo včasih tako veliko, da so izdelovalke avb bleščice delale kar iz narobe obrnjenih paradižnikovih tub.⁷⁵ Danes so avbe okrašene z bleščicami, ki pa niso tako imenitne kot nekdanje. Velikokrat so plastične in jih imajo na voljo le redke trgovine. Če so se nekdanj avbe razlikovale po pokrajinah in imenitnosti, danes velja, da je oblik in krasilnih motivov toliko kot izdelovalcev.⁷⁶

Še v 80. letih je avbe izdelovala Anica Križnar z Godešiča. Ob umetelno izdelani lastni avbi, so ponudbe naročnic kar deževale. Anica je najprej naredila zlato okrasje, grozdje, pšenična zrna, klas, srce in razne okrasne robove. Iz posebne zlate nitke je skvačkala mrežico, katero je izoblikovala v zelen okras. Ko so bili okraski izdelani, si je na zadnjo stran žametnega blaga narisala vzorec in ga prešila z rumeno nitjo,

Izdelovalka narodnih noš in avb, Anica Križnar (Matičkova) z Godešiča.

izdelovalke same okrasijo s strojno ali z ročno vezenino, s cvetličnimi motivi.⁷⁹ Včasih so že po gumbih na telovniku vedeli, kdo več velja. Bolj bogati so imeli večje in bolj na gosto pršite gumbe, manj premožni pa so imeli redkejše in manjše.⁸⁰ Imenitnost pa se je merila tudi po številu krivcev (t. j. ruševčevih peres) na klobuku. V pretepih ali preizkušnjah je moral premaganec zmagovalcu izročiti krivce s svojega klobuka. Vse je potekalo natančno po fantovskih nenapisanih postavah.⁸¹

Irhovke so izdelovali in krasili krojači in kožuharji, čeprav so moški namesto irhovk večkrat nosili hlače iz t. i. tajfelcajha. Irhovke so iz jelenje, telečje in konjske kože, nekoč pa so bile izdelane tudi iz gamsove kože.⁸² Krojači so jih vezli z dobro povoskanim črnim ali temnorjavim sukancem. Vzorcji so bili geometrijski ali rastlinski. Z vezenino okrašene hlače so prenehali izdelovati proti koncu 19. stoletja, ko moški niso več nosili irhastih hlač.⁸³ Marija Berce iz Selc, ki tudi sama kot samostojna podjetnica

da je bil viden tudi na sprednji strani blaga. Na vsiti vzorec je prenesla okrasje, najprej osrednji lik, nato pa like, ki so bili razvrščeni proti robovom. Vse skupaj je obrobila z zlatim robom. Ko je bil sprednji del avbe izdelan, je iz lepenke naredila ohišje avbe, nanj položila rdeče blago, čezenj pa prišila organdi.⁷⁷ Na gotovo avbo je pritrčila še trak z motivi nageljčkov in vrtnic.⁷⁸

Kot nekdanj se tudi danes materiali, iz katerih so izdelane obleke, spreminjajo. Tkanine, iz katerih so danes izdelane narodne noše, se bolj ali manj razlikujejo od nekdanjih. Tako so bile moške srajce nekdanj lanene, danes pa so le redko še izdelane iz mešanice bombaža in lana oz. mezlana, sicer pa so bombažne. Tudi kvalitetnega žameta, iz katerega so bili nekoč izdelani telovniki, danes ni več mogoče kupiti. Zato jih izdelujejo iz žameta različnih barv, ki že ima strojno izvezene cvetlične vzorce ali pa ga izde-

Stare irbarke, ki imajo na notranji strani napisano ime izdelovalca: Gabrijel Markelj, 27. 8. 1930. Foto Štefan Pavli.

izdeluje narodne noše, ima izposojene lepo okrašene irhaste hlače, last Tončke Trpin (roj. Markelj) s Svetega Križa, v katerih je na notranji strani napisano ime njenega očeta, ki je izdeloval irhaste hlače: Gabrijel Markelj, 27. 8. 1930. Okraševanje takih hlač je zahtevalo ogromno časa in znanja. Gumbi, s katerimi so bile irharke okrašene, so bili kovani ali pa izdelani iz starega denarja.⁸¹

Pozimi, v dežju in mrazu je bil skoraj nepogrešljiv topel ovčji kožuh. Kožuhi so bili daljši ali krajši in različnih barv (bela, rjava ali črna). Kožuhe z usnjenimi okraski so ne le krojili, marveč tudi vezli moški, tiste s ploščato vezenino pa so krasile ženske roke. Po pripovedovanju so še pred dobrimi sedemdesetimi leti vezene kožuhe prodajali na sejnih na Zgornjem trgu v Škofji Loki. Mnogo starih očancev je take kožuhe nosilo do smrti.⁸² Številne kožuhe so kasneje uporabljali pri miklavževanju ali obisku Dedka Mraza. Takemu namenu je služil tudi kožuh, last Lovra Jenka (1893–1968), vulgo Boštečevega iz Gorenje vasi pri Retečah.

*Kožuh, last Lovra Jenka (1853–1937) iz Gorenje vasi pri Retečah.
Foto: Marinka Pečar.*

Škofja Loka s svojo bližnjo okolico je bila središče nekdanjega kožuharstva. Škofjeloški kožuhi veljajo za najlepše, tako po izdelavi kot tudi vezelih okraskih. Čepprav so izdelovalci iz drugih krajev posnemali zgradbo in okraske škofjeloških kožuhov, se njihovi izdelki ne morejo kosati s škofjeloškimi. Seveda je kožuh veljal za boljše in dražje oblačilo, ki si ga vsak ni mogel privoščiti. Imetniki kožuhov so bili zaradi njihove vrednosti nanje zelo ponosni in so se v njih radi postavljali, zlasti ob nedeljah in praznikih pri maši in drugih slovesnostih. Kožuh sta uporabljali najmanj dve generaciji in še potem, ko je odslužil svojemu namenu, so ga predelovali v telovnike, zimsko obutev ali pa so ga podarili revežem. Podatki o izgledu in okraševanju kožuhov so zelo skopi. Tudi ohranjenih kožuhov je zaradi plesni in moljev vedno manj. Posebno izstopajo beli kožuhi, s pisano vezenino, v tehniki ploščate vezenine z volno ali bombažem, ki prav tako izvirajo iz škofjeloške okolice. V Škofji Loki so se zelo zgodaj pojavile tudi vezilske delavnice, ki so prehajale iz roda v rod. Wöhlgenmutova delavnica v Stari Loki, je npr. delovala do okrog

leta 1930. Na razvoj vezilstva je imel velik vpliv tudi uršulinski samostan, v katerem so se dekleta naučila vesti in šivati. Med vezenimi moškimi kožuhi so nekateri okrašeni z usnjem. Ti so mlajšega nastanka kot tisti, ki so okrašeni s pisano ploščato vezenino. Za okraševanje so uporabljali raznobarvne ovčje ali kozje kože, iz katerih so izstrigli vzorce in jih našite obrobjali z debelejšo volneno nitjo, ozkim jermencem ali drobno vrvico. Ovčjo kožo so na usnjeni strani rjavo pobarvali z domačimi barvili: zelenimi orehovimi lupinami, bezgovo gobo, kasneje pa tudi z umetnimi barvili. Med motivi s ploščato vezenino prevladujejo rastlinski okraski, predvsem velikocvetne vrtno cvetlice (tulipani, vrtnice, nageljni, zvezdnati in drugi cvetovi) in popki ter zelenje, ki v šopku in drugih okraskih spremlja cvetove. Pod šopkom je izvezen venček ali kak drug okrasek iz rož, listov ali vezenih prog. V praznem prostoru v sredini venčka ali okraska so večkrat izvezene inicialke lastnika kožuha. Spodaj v križu je simetrično ali asimetrično izvezena vejica s cvetnimi in listnimi motivi ali pa drobnejša valovita, vodoravna vitica. Vse tri dele in borduri obrobja največkrat debela, rdeča volnena nit.

Posebno zvrst vezenin na kožuhih predstavljajo usnjeni okraski. Motivi so tudi tu prevzeti iz rastlinstva, vendar že skoraj mejijo na abstraktnost. Našiti okraski so izrezani iz zadržanih barv ovčje ali kozje kože in so obrnjeni z gladko stranjo usnja na lice. Krepke nasičene barve so skupaj z nežnejšimi odenki in uporabo zelo kontrastnih barv, kljub preprostejši vezenini, dale izdelku neverjetno svečan in bogat pečat in tako je razumljivo, da so jih naši dedje nosili s ponosom in dostojanstvom.⁸⁰

Narodne noše v reteški župniji, leta 1971. Od leve proti desni – otroci: Saša Kermelj, Nežka Jenko, Nevenka Abina, Mateja Volčič, Alenka Hafner, Andreja Kermelj, Bojan Križnar, Branka Svobljak, Brane Kermelj. Ženske: Manca Volčič, Marinka Kermelj, Ivanka Igličar, Marija Abina, Ana Jazbec, Frančiška Kuralt, Pepca Jelenc, Ana Križnar, Frančiška Košir.

Kljub temu, da je nova oblačilna moda prinesla številne novosti, mnogi posamezniki še danes hranijo dele oblek, ki so stari tudi več kot 100 let. Današnji izdelovalci narodnih noš so takih primerkov zelo veseli, ker lahko vidijo, kako so bili deli obleke krojeni in sešiti⁸⁷ in to znanje pridno uporabljajo pri izdelovanju svojih izdelkov.

Stara mama Ivane Miklavčič (B'nčeve mame) z Grenca je nosila obleko podobno nekdanji noši. Z njo je šla tudi v mesto, zamenjala je le predpasnik za tistega, ki je bil obšit s čipkami. Tudi sicer so ženske pogosto nosile nabrana in dolga krila iz kambrika. Vedno, celo kadar so šle na polje, so imele okrog vratu ogrnjene rute, bluze pa so imele dolge nabrane rokave. Kadar so ženske delale na polju, so si kri- lo spodrecale, tako da so plele kleče, čez kolena pa so si ob krilu, ki je bilo spredaj in zadaj spodrecano, položile predpasnik iz žaklovine, jute ali grobega platna. Krilo so si spodrecale tudi pri hoji po rosi. Na obleko je bilo pač treba paziti.⁸⁸

Ivana Miklavčič se živo spominja procesije na praznik sv. Rešnjega telesa v Ljubljani (med leti 1927–1930), kamor je kot otrok šla z mamo. Takrat so vse imenitne Ljubljančanke nosile narodne noše, revnejše ženske pa so namesto svilenih kril nosile kambrikasta. Najbrž jo je prav spomin na imenitne Ljubljančanke navdušil, da je tudi sama pričela izdelovati narodne noše, avbe in zavijačke.

Tudi Ivanka Igljčar z Godešiča se spominja svoje stare mame, ki sicer ni nosila t.i. narodne noše, imela pa je široka nabrana krila, srajce in predpasnik, ki je bil krojen na pas. Mama njene tašče, Marija Igljčar (1877–1945) je nosila široka, stara krila in oprijete kočemajke. Njena babica, Marija Štupnikar (1863–1907) pa se je pozimi ogrnila v veliko ruto, tkano iz goste volnene tkanine, ki je imela »franžce«. Ruta je bila štirioglasta, vendar so jo ženske prepognile v trikotnik in se vanjo zavile. Bila je precej velika oz. tako dolga, da se je lahko ženska nanjo usedla.⁸⁹

Danes so krila izdelana povečini iz neprave svile, kljub temu, da so svilene obleke precejšnja novost, saj so nekdanj ženske nosile platnene obleke z životcem, srajčnikom in predpasnikom. Platenne obleke so bile zelo težke, zato so se ženske

*Velike volnene rute so
sčasoma nadomestili
pledi. Tretji od leve
proti desni je Jože Rant
(Matičkov), peta je
Mina Jenko (Fikova).*

*Igra Tri sestre,
uprizorjena
okrog leta 1920.
Od leve proti desni
prva vrsta: Marija
Biček (Štimnova),
Franc Križaj
(Sovinčev), Marija
Križaj (Sovinčeva),
Ana Babnik
(Kurovtova).
Stojijo: neznan,
Janez Drnotšek
(Jenkov), Ivana
Bogataj (Jurčkova),
Karel Bertonec.*

kmalu navdušile nad lažjim, nemškim blagom. Poleg platnenih, so nosile tudi obleke iz volnenih tkanin. Robovi kril so bili okrašeni z žametnimi trakovi. Ker je bilo blago nekdanj zelo dragoceno, so ženske pri njegovi uporabi varčevale, tako da so del, ki ga je pokrival predpasnik, zamenjale z bolj navadnim blagom, lepšega pa so porabile za život. Čez krilo je stara mama Marije Berce nosila po dva ali tudi tri predpasnike, ki so preprečevali, da bi se krilo umazalo. Kadar je, npr. nosila butare, je čez lepši predpasnik nadela najprej klótastega, nato pa še enega, bolj strganega in zamazanega. Kadar je šla v vas, pa je odložila odvečna predpasnika in nosila le enega.

Pod krilom so ženske nosile spodnja krila, v kasnejšem obdobju pa tudi spodnje hlače. Bile so preklane, v pasu pa so imele gumbce, tako da so se križema prepeljale in bile zato zelo praktične in primerne tudi v nosečnosti. Spodaj so bile okrašene s čipkami, segale pa so tudi čez kolena. Čez krilo so ženske nosile sklepance. Ti so bili večinoma železni ali medeninasti, včasih pozlačeni ali posrebreni, srebrni pa so bili le redki. Današnji sklepanci so narejeni po vzoru starih. Vilijem Berce jih krasí s pisanimi, steklenimi kamenčki rdeče, zelene, rumene in modre barve. Nekdanj so ženske na sklepancih nosile s trakom (širine 2 cm, črne, bele ali modre barve, vezanim s cvetličnimi vzorci z obeh strani) privezan nož ali ključ od kleti oz. shrambe, v kateri je bil shranjen kruh.⁹⁰

Že od francoske revolucije dalje, zlasti pa od druge polovice 19. stoletja dalje, je nekmečko prebivalstvo videlo v kmečkem oblačilnem videzu nekaj izrecno domačega. Predvsem izobraženci, pa tudi drugi, narodnozavedni meščani slovenskega rodu, so imeli ta oblačilni videz za slovensko kulturno prvino. Tako je bilo tudi zato, ker je bilo kmečko prebivalstvo tisto, ki je bilo tedaj edino v celoti slovenskega rodu.⁹¹ Čeprav se je konec 19. stoletja način oblačenja pričel spreminjati hitreje kot nekdanj, se je med preprostimi ljudmi nekdanji način oblačenja obdržal še kar nekaj časa. Ženske so t. i. narodne noše nosile na svatbah in župnijskih slovesnostih.

Folklorna skupina pod vodstvom Franca Jenka, ki je delovala med leti 1946–1951. Od leve proti desni – prva vrsta: Francka Bertoncelj, Anton Čarman, Franc Jenko, Ivana Jenko, Polde Kavčič. Druga vrsta: Majda Keber, Srečo Kuralt, Vida Alič, Vinko Arguštin, Ivanka Hostnik, Vinko Kavčič, Ivanka Čarman, Ludvik Bobnar.

V vaških gledaliških igrah, ki so se ozirale v zgodovino, pa so prav te noše uspele pričarati vtis preteklosti.

Slovenci svojo narodno identiteto kažemo v pestri paleti pokrajinskih noš, vendar pa je gorenjska noša tista, ki je v svetu najbolj znana. V svet so jo ponesli člani narodnozabavnih ansamblov, priznati pa je treba, da nekateri izmed njih nosijo oblačila, ki jih prilagodijo svojemu počutju.⁹² Merila, kaj k narodni noši sodi in kaj ne, so danes že dobro izoblikovana, zato je vsako odstopanje od pravil običajno deležno kritike. Gorenjske narodne noše, bolj ali manj pristne, lahko tudi danes srečamo na raznih cerkvenih slovesnostih, novih mašah in procesijah, pri folklornih skupinah, pa tudi na gasilskih in drugih prireditvah. Številni farani reteške župnije so bili tako, poleg domačih slovesnosti, redni obiskovalci kmečke ohceti v Ljubljani, piknikov za izseljence, ki so potekali na škofjeloškem gradu in kravjega bala v Bohinju. Bili so in so še vedno člani folklornih skupin in udeleženci dneva narodnih noš v Kamniku. Če so narodne noše v Retečah najprej oblačili igralci reteškega gledališča, so jih prav udeleženci omenjenih prireditev pomagali ohraniti do današnjih dni.

Na ohranjanje narodne noše v reteški župniji je v drugi polovici 20. stoletja najbolj vplivala folklorna skupina, ki jo je vodil Franc Jenko (Bognarjev) z Godešiča.⁹³ Člani folklorne skupine so plesali plese, kot so čodiš, šuštar polka, štajriš in druge. Po kratki prekinitvi delovanja prve folklorne skupine⁹⁴ (1946–1951) so se zbrali novi člani in nekaj let (1953–1960) nadaljevali delo svojih predhodnikov. Noše so si člani folklorne

najprej izposojali pri znancih in v Ljubljanskem gledališču. Kasneje so si nekateri izmed njih kupili lastne noše.⁹⁵

Kljub temu, da je preteklo že kar nekaj let, odkar folklorna skupina na Godešiču ne deluje, zanimanje za folkloro ni zamrlo. V okoliških folklornih skupinah je v tem obdobju plesalo kar nekaj posameznikov, med katerimi izstopa Marko Krajnik, ki že 20 let sodeluje pri folklornih skupinah. Kot plesalec je bil najprej član Folklorne skupine Javorje, nato Folklorne skupine Tehnik,⁹⁶ od leta 1991 pa vodi Folklorno skupino Škofja Loka. Skupina, ki deluje od leta 1977, ima 60 članov, plesalcev in glasbenikov in je za svoje uspešno delo prejela več občinskih in republiških priznanj. Poleg gorenjskih plesov, za katere so značilni hitri obrati, ritmični potrki in poskoki, se skupina predstavlja tudi s primorskimi, prekmurskimi in belokranjskimi plesi. V gorenjskih plesih kot so »žaklje šivajo« in »kovtre šivajo« skupina ohranja ostanke starodavnih pomladnih obredov. Med gorenjske plese spadajo tudi škofjeloški plesi, kot so: ta potoučena, mrzolin, ta požugana, ceperle in zvezda. Za gojenje ljudskih pesmi in plesov je Občina Škofja Loka, Folklorni skupini Škofja Loka leta 1998 podelila srebrni grb Občine Škofja Loka. Kot ena izmed najbolj aktivnih skupin v Škofji Loki (vsako leto imajo namreč od 30 do 50 nastopov) sodeluje na etnografsko-turističnih prireditvah po Sloveniji, Hrvaški, Nemčiji, Češki, Belgiji, Nizozemski in Franciji. Na nastopih jih spremlja instrumentalna skupina, občasno pa tudi Tamburaška skupina Bisernica.⁹⁷

Folklorna skupina pod vodstvom Franca Jenka, slikana pri Medvedovi jami za loškim gradom, leta 1960. Od leve proti desni – prva vrsta: Matija Rant, Francka Kuralt, Francka Bertoncely, Alojz Novinc, Angela Šesek, Ladica Abina, Andrej Krajnik, Franc Jenko, Anton Bobnar, Silva Hafner, Jože Rant. Druga vrsta: Ivanka Hostnik, Janez Hostnik, Mara Jenko, Janez Stare, Parle Krajnik, Nika Križaj, Marija Abina, Marta Bertoncely, Peter Bertoncely, Darinka Igličar, Jože Jenko, Srečo Kuralt.

Folklorna skupina Škofja Loka. Narodne noše je izdelala Marija Berce iz Selc.

Za podmladek folklornih skupin skrbijo na Osnovni šoli Škofja Loka-Mesto, kjer že 27 let poteka krožek folklore. Najprej ga je vodila učiteljica Mira Krek (1974–1990), leta 1991 pa je njeno delo prevzela Andreja Hafner z Godešiča, ki je tudi sama plesala pri Folklorni skupini Stara Loka.

Skupino sestavljajo mlajši otroci na razredni stopnji. Za to starost otrok je samo učenje plesov prezahtevno, zato ga spremlja spoznavanje pozabljenih otroških igric. Ob njih otroci srečujejo ljudske izštevance, zbadljivke in običaje. Po posvetih s strokovnjaki in obiskih različnih seminarjev, je Andreja Hafner t. i. narodne noše zamenjala za preprosta oblačila, ki jih imenuje kar »pastirska oblačila.« Blago, ki je edino ustrezalo starim vzorcem, je kupila v Preboldovi trgovini v Kamniku, poiskala pa je tudi potrebne kroje. Obleke ji je sešila mama, Francka Pokorn.

Učenci veliko nastopajo predvsem na šolskih prireditvah, udeležujejo se vsakoletnega srečanja občinskih revij, uvrstili so se tudi že na regijsko in državno srečanje otroških folklornih skupin. Zadnja leta s svojimi spleti nastopajo na Venerini poti, letos pa so vodili tudi delavnico otroških ljudskih iger. Nastopali so tudi izven naših meja, na Hrvaškem in v Italiji. Pesmi in plese spremljajo z instrumenti, kot so piščali, kamenčki, orehove lupinice, perilnik, leskove palčke ... Zadnji dve leti jih s svojimi melodijami spremlja harmonikaš, Jaka Oblak. Od leta 2000 pri vodenju otroške folklorne skupine Andreja Hafner sodeluje z Markom Krajnikom, ki je s šolskim letom 2001/2002 prevzel starejšo skupino in razvija njeno znanje.

Prav folklorne skupine so tiste, ki so najpogostejše naročnice novih noš. Priložnostni izdelovalci narodnih noš, med katerimi so bile tudi reteške in godeške šivilje

in krojači⁹⁸ tako obsežnim naročilom ne morejo zadostiti. Številnim folklornim skupinam (in seveda tudi posameznikom)⁹⁹ izdelujeta narodne noše sedaj že 87-letna Ivanka Kozjek z Zgornje Besnice pri Kranju in Marija Berce iz Selc.¹⁰⁰ Ivanka Kozjek je v 60. letih, odkar izdeluje narodne noše, izdelala preko 1000 kompletov narodnih noš.¹⁰¹ Za čevlje in škornje poskrbijo čevljarji, kupcu pa priskrbi tudi cekarje in sklepance.

Marijo Berce je ljubezen do narodnih noš privedla na pot samostojne podjetnice. Sama izdeluje moške in ženske noše ter avbe, poskrbi pa tudi za to, da pri njeni hiši kupec dobi škornje, čevlje¹⁰², sklepanec¹⁰³, cekar, klobuk in vse ostalo, kar spada h kvalitetno izdelani narodni noši. Tudi Marija Berce se je o narodni noši največ naučila ob starih oblačilih. Njuno delo kljub osebni skromnosti spremljata izredna natančnost, potrpežljivost, pretanjen okus za lepo in seveda kvaliteta izdelkov, o kateri niti najmanj ne dvomijo najbolj zahtevni naročniki, kot so voditelji folklornih skupin. Prav slednji imajo na izdelovalke narodnih noš velik vpliv, saj se na raznih seminarjih natančno poučijo o tem, kakšna je »prava« narodna noša in želijo, da prav takšno izdelajo tudi članom njihovih folklornih skupin. Delo izdelovalcev narodnih noš je prav gotovo izjemnega pomena. Svojemu delu se posvečajo z veliko ljubeznijo in potrpežljivostjo. Nešteto ur je potrebnih, da presežejo časovno razdaljo, ki nas loči od nekdanje noše in ob paranju ali opazovanju delov starih oblek ugotovijo, kako so bile izdelane. Veliko časa je vložena tudi v samo izdelavo narodne noše, saj so krila, srajce in bluze na gosto nagubane in okrašene, svojevrstno okraševanje pa zahtevajo tudi moške hlače in telovniki. Z zlatimi bleščicami ozaljšane avbe in zavijačke pa so nedvomno eden izmed najlepših izdelkov slovenske ročne spretnosti. Gotovo najpomembnejša za ohranjanje narodne noše je zavest, da imetniki le-teh zberejo pogum in s svojim oblačilom polepšajo razne cerkvene slovesnosti in druge prireditve. Narodna noša je predvsem izraz naše identitete in smo nanjo upravičeno lahko ponosni.

*Otroška folklorna skupina.
Otroške noše je izdelala Francka Pokorn.*

Opombe

- ¹ Prim. F. Štukl, *Prispevki k privatni proizvodnji v Škofji Loki od cebor do leta 1941*, v: *Loški razgledi* 47, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 2000, 31.
- ² Prim. M. Sterle, *Platnarstvo na Loškem od sredine 18. stoletja do danes*, v: *Loški razgledi* 27, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1980, 131.
- ³ Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, DZS, Ljubljana 1992, 65–66.; A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, DZS, Ljubljana 1987, 22.
- ⁴ Prim. J. Žontar, *Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospodarstvu v 18. stoletju*, v: *Loški razgledi III*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1956, 89–94.
- ⁵ Prim. F. Štukl, n. d., 36–37.
- ⁶ Prim. M. Sterle, *Barvarska obrt od srede 18. do začetka 20. stoletja na Loškem*, v: *Loški razgledi* 26, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1979, 95, 98–99, 105.
- ⁷ Usnjariji so usnje v sušilnici črnili. Črnilo so izdelali tako, da so vodo, v kateri se je kuhal ječmen, polivali na rjasto železo. V ta namen so uporabljali tudi močno čreslovo vodo in rastlino prežiljiko, ki so ji dodali salmijak. Usnje so črnili tako, da so barvo v usnje močno zaribali. Čreslo, ki so ga uporabljali za strojenje, je sestavljalo v koščke zdobljeno ali stolčeno hrastovo lubje. Namočeno čreslo namreč oddaja kislino, ki kožo stroji in rjavo pobarva. Prim. D. Gorišek, *Usnjarska obrt v Škofji Loki*, v: *Loški razgledi VIII*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1961, 170.
- ⁸ Prim. P. Blaznik, *O obrti v Škofji Loki v srednjem veku*, v: *Loški razgledi VII*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1960, 82–85.
- ⁹ Prim. N. Niklsbacher-Bregar, *Kožuhi s pisanimi vezanimi okraski na Slovenskem*, v: *Ljudske vezentine na Slovenskem*, Centralni zavod za napredek gospodinjstva s sodelovanjem Etnografskega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1970, 38.
- ¹⁰ Prim. F. Štukl, n. d., 34.
- ¹¹ Prim. D. Gorišek, *Usnjarska obrt v Škofji Loki*, 166.
- ¹² Loški klobučarji so klobučarski ceh ustanovili skupaj s klobučarji iz Kranja, leta 1633. Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 83.
- ¹³ Prim. F. Štukl, n. d., 38.
- ¹⁴ Prim. M. Sterle, *Klobučarska obrt v Škofji Loki od srede 18. do srede 20. stoletja*, v: *Loški razgledi* 25, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1978, 106.
- ¹⁵ Prim. D. Gorišek, *Loški klobučarji*, v: *Loški razgledi V*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1958, 177.
- ¹⁶ F. Pokorn, *Loka*, Muzejsko društvo v Škofji Loki, Škofja Loka 1995, 17.
- ¹⁷ J. V. Valvasor, n. d., 113. Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 19–20.
- ¹⁸ Sklepanec – kovinski pas.
- ¹⁹ Prim. J. V. Valvasor, n. d., 113–114.; A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 19–20.
- ²⁰ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 15–16.
- ²¹ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 23.; A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 64.
- ²² Navaja: A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 23.; Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 64.
- ²³ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 16.
- ²⁴ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 15.
- ²⁵ Navaja: A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 18.
- ²⁶ Navaja: A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 23.
- ²⁷ Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 133.
- ²⁸ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 16. Materiali za kmečki nakit kot so stekleni nakit, nepravilni kamni, srebro, medenina, kositer in svinec, so bili uvoženi. Nekateri diamanti in granati, ki so jih uporabljali fevdalci in meščani, so bili uvoženi s Češke, umetne bisere pa so izdelovali v Parizu. Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 63.
- ²⁹ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 23–24.; A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 64–65.
- ³⁰ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 24.
- ³¹ Prim. A. Baš, *Opisi oblačilnega videza na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 16.; A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 130.

- ⁵²Navaja: A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 74.
- ⁵³Prim. I. Stopar, *Kranjske noše*, Arterika, Ljubljana 1993, 88.
- ⁵⁴Prim. F. Pokorn, n. d., 38.; A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 74.
- ⁵⁵F. Pokorn, n. d., 38.
- ⁵⁶Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 74.
- ⁵⁷Perkal – gosta, tanka, navadno drobno potiskana bombažna tkanina.
- ⁵⁸Taft – gosta, močno glajena svilena tkanina.
- ⁵⁹Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 131.
- ⁶⁰Navaja: A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 132. Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 74–75.
- ⁶¹Navaja: A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 154–155.
- ⁶²Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 73–76, 79–80.; I. Stopar, n. d., 88.
- ⁶³Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.
- ⁶⁴Prim. M. Makarovič, *Slovenske ljudske vezenine*, SEM, Ljubljana 1986, 6.
- ⁶⁵Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 76.
- ⁶⁶F. Koblar, *Moj obračun*, Slovenska matica, Ljubljana 1976, 32.
- ⁶⁷Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, 38–39.
- ⁶⁸Navaja: A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 151.
- ⁶⁹Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, 46.
- ⁷⁰Prim. A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, 140.
- ⁷¹Navaja: A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 159.
- ⁷²Ivanka Miklavčič (B'nceva mama, roj. 1920) se še dobro spominja pripovedovanja, da so se nekdanj vsa dekleta poročala v t. i. narodnih nošah. Med njimi je bila tudi njena tašča Frančiška Miklavčič (roj. Jereb), ki se je poročila leta 1905.
- ⁷³F. Pokorn, n. d., 38–39.
- ⁷⁴Prim. I. Tavčar, *Cretje v jeseni*, 42–43.
- ⁷⁵Til – tanka mrežasta volnena ali svilena tkanina.
- ⁷⁶Prim. M. Sterle, *Ženska oblačilna kultura na Loškem*, zloženska ob razstavi.
- ⁷⁷Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 139.
- ⁷⁸Prim. A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 138.; A. Baš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*, 142.
- ⁷⁹A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, 155.
- ⁸⁰I. Tavčar, *Cretje v jeseni*, 25.
- ⁸¹Kočemajka – daljša oprijeta ženska jopá iz blaga.
- ⁸²F. Koblar, n. d., 64.
- ⁸³Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 60–62.
- ⁸⁴Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 81–86.
- ⁸⁵Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 37.
- ⁸⁶F. S. Finžgar, *Gostač Materž*, v: *Zbrano delo*, Osmo knjiga, DZS, Ljubljana 1986, 251.
- ⁸⁷F. S. Finžgar, n. d., 260.
- ⁸⁸Prim. M. Makarovič, *Slovenske ljudske vezenine*, 9–12.
- ⁸⁹Čipke, ki obdajajo avbo, pa tudi srajčnike, so na Loškem večkrat klekljane. Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.
- ⁹⁰Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 87.
- ⁹¹Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 87–91.
- ⁹²Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivanko Kozjek in Marijo Berce.
- ⁹³Prim. M. Makarovič, *Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Ljudske vezenine na Slovenskem*, 91–95.
- ⁹⁴Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivanko Kozjek.
- ⁹⁵Tudi Ivana Kozjek je bleščice za avbe hčera in nečakinj izdelala iz paradižnikovih tub. Seveda so bile te bleščice srebrne barve le nekaj časa, pozneje pa so počrnele. Magnetofonski pogovor Štefana Pavlija z Ivanko Kozjek.
- ⁹⁶Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.

— Organdi — redko tkana gladka bombaževina

⁷⁸Prim. S. Jesenovec, *Atba – krona govenjske narodne noše*, v: Dnevnik. Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Anko Križnar.

⁷⁹Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.

⁸⁰Magnetofonski pogovor Štefana Pavlija z Ivanko Kozjek.

⁸¹Prim. F. S. Finžgar, n. d., 287.

⁸²Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.

⁸³Prim. M. Makarovič, *Slovenske ljudske vezenine*, 17.

⁸⁴Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce.

⁸⁵Prim. N. Niklsbacher-Bregar, n. d., 38–39. Ivanka Miklavčič (B'nčeva mama) se še dobro spomni devetdesetletnega očanca, ki je bil v njenih otroških letih pri maši oblečen v bogato vezen kožu, pod njim pa je nosil irhovke in dolge platnene spodnje hlače. Obut je bil v visoke škornje, ki jih je pozimi imel potegnjene čez kolena. Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivano Miklavčič (B'nčeva mama).

⁸⁶Prim. N. Niklsbacher-Bregar, n. d., 40–52.

⁸⁷Ivana Kozjek (roj. 1914) je prvo narodno nošo sešila pri 19. letih. V tistem obdobju je bilo veliko pomanjkanje blaga, tako da so ženske njeni teti, ki je bila šivilja, nosile stara krila. Ta so bila zelo široka, tako da je njena teta iz starih kril, ki jih je Ivanka parala, izdelovala sodobne obleke. Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivano Kozjek.

⁸⁸Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivano Miklavčič (B'nčeva mama).

⁸⁹Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivanko Igličar.

⁹⁰Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce in Markom Krajnikom.

⁹¹Prim. A. Baš, *Oblečilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, 234.

⁹²Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Marijo Berce in Markom Krajnikom.

⁹³Franc Jenko (Bognarjev) je imel dve moški narodni noši. Obe sta zgoreli v požaru, ki je uničil njegovo leseno hišico na Matajevcih.

⁹⁴Fantje so v teh letih odšli na služenje vojaškega roka.

⁹⁵Magnetofonski pogovor Štefana Pavlija s Frančiško Kuralt in Ivanko Igličar.

⁹⁶Folklorna skupina Tehnik se je leta 1997 preimenovala v Folklorno skupino Škofja Loka.

⁹⁷Prim. Magnetofonski pogovor Štefana Pavlija z Markom Krajnikom; Bilten *Folklorna skupina – Tehnik – Škofja Loka*, 1988; M. Tominc, *Folklorna skupina Škofja Loka*, v: *Utrip*, avgust 1999, 16.

⁹⁸Veliko narodnih noš in avb je izdelala Anica Križnar (Matičkova z Godešiča). Anka Križnar je izdelala avbo zase ter nošo in zavijačko za hčer Nino. Ivanka Igličar je izdelala nekaj kompletov oblek narodne noše, več posameznih delov noše in zavijačko za hčer Mojco. Posamezne dele narodne noše so izdelale tudi Francka Bobnar, Ana Avguštin in Marija Bertonec. Moškim je telovnike sešil Franc Dacar. Tilka Križaj je sešila devet kompletov belokranjske narodne noše in nekaj posameznih delov.

⁹⁹Lastne narodne noše v reteški župniji so imeli in imajo: Marija Abina, Ana Jazbec, Franc Jenko (Bognarjev), Ivanka Jenko (Fikova), Tinka Jelenc, Marinka Kermelj, Frančiška Košir, (Koširjeva), Marija Krajnik, Antonija H. Križaj, Anica Križnar, Vera Marn, Lojze Novinc, Ana Starman (roj. Homan, Žargarjeva), Manca Volčič, Ladica Abina, Nevenka Abina, Marjana Avguštin, Olga Bahar, Majda Balant, Marko Bernard, Veronika Bernard, Danica Bertonec, Franci Bobnar, Minka Čarman, Alenka Hafner, Andreja Hafner, Jelka Hafner, Jože Hafner, Ivanka Igličar, Pepca Jelenc, Lojze Kermelj, Nežka Kermelj, Saša Kermelj, Franc Kozjek, Marko Krajnik, Anka Križnar, Bojan Križnar, Nina Križnar, Frančiška Kuralt, Kristina Martinjak, Andreja Starman, Andreas Starman, Manca Volčič, Meta Volčič, Metod Žakelj.

¹⁰⁰Narodne noše (predvsem moške) je nekdanje izdeloval krojač Jože Veber iz Selc, katerega je te umetnosti naučil Gabriel Markelj. Danes se z izdelavo narodnih noš poleg že naštetih izdelovalk ukvarja jo Cirila Ules in Minka Videmšek iz Loke pri Mengšu, Ivanka Vidmar z Zgornjega Brnika, avbe in zavijačke pa izdeluje tudi Zofija Kokalj iz Britofa pri Kranju. Magnetofonski pogovor Štefana Pavlija z Marijo Berce. Nekoč so izdelovali narodne noše tudi Rozalija Triler (Klajbesova) iz Svetega Duha, Marija Kmetič (Urhova) z Zgornjega Brnika, Ivan Hribar z Ihana, Anica Hafner iz Škofje Loke in zakonca Frančiška in Rupert Gantar (Rupertov) iz Žirov.

¹⁰¹Poleg kompletov je izdelala tudi 854 avb in 1000 posameznih delov noše. Magnetofonski zapis pogovora Štefana Pavlija z Ivanko Kozjek.

¹⁰²Izdelovalci čevljev in škornjev za narodno nošo so: v Žireh Tone Gorjup, v Šentjakobu Jakob Jerab, na Godiču Jože Babnik in najbrž še kdo. Nekdanje jih je izdeloval tudi Franc Čadež iz Škofje Loke.

¹⁰³Izdelovalca sklepancev sta: Vilijem Berce iz Selc in Jože Gruden iz Škofljice.